

СВЈЕДОЧЕЊЕ КАО МЕТОД КУЛТУРЕ

Анстракт: Културни и историјски споменици кроз вијекове свједоче да су Срби у континуитету од времена Светог краља Јована Владимира градили храмове, преписивали свете богослужбене књиге, писали житија својих краљева и архиепископа, пазили и чували гробове предака, и у сеобама бринули за светињу српске жртве преносећи свете мошти својих владара и мученика, као што и данас празнују успомену на свете личности и догађаје. У овом раду бавимо се оним садржајима српске културе у којима је садржан изворни српски културни образац, како бисмо дошли до једног могућег одговора – шта се налази у основи за утемељење једне српске културе памћења. Главно подручје истраживања је српска књижевност која се од првих оригиналних дјела Саве Немањића заснива на хришћанском обрасцу. Од тог времена српско културно памћење неодвојиво је од памћења у Христу, Богу и Светим мученицима. Одатле се чини да српска култура вреднује оно памћење које „с кољена на кољено“ проноси смисао Светосавља и Косовског завјета. Свеукупни српски културни и духовни простор озрачен је Светосављем, па би се зато светосавским културним памћењем на почетку 21. вијека могли расвијетлити болни и трауматични догађаји из прошлости, а посебно они из прошлог вијека, као што су страдање Срба у Првом свјетском рату, геноцид над Србима у Другом свјетском рату, етничко чишћење Книнске крајине и Славоније, као и погром на Косову и Метохији и друге колективне трауме. Такво памћење је предуслов да се разумију кључни догађаји у историји, јер је једино тако могуће разумјети прошлост и истовремено дух савремености одмјеравати духом вјечности.

Кључне ријечи: културни и историјски споменици, српска култура, српска историја, српска књижевност, Светосавље, Косовски завјет, српски културни образац, култура памћења

1.

Човјек је стваралачко биће а култура духовни простор у коме се осмишљава свако људско стваралаштво, и одатле је тај простор бесконачан, није ограничен земљом него се простире у вјечност, у коме човјек и народи остављају отиске свога постојања.

* Тања Анчић је магистар науке о књижевности, запоселна на Универзитету „Апелрон“ у Бањој Луци

Отуда постоји и памћење културе, које надилази људско памћење, али које надахњује и инспирише, оживљава памћење народа и памћење појединаца.

Појам културно памћење на свјетском нивоу уводи Јан Асман својом књигом на њемачком језику *Das kulturelle Gedächtnis* 1992. године, која се бави памћењем друштва, а које обликује и одређује памћење појединаца унутар одређене заједнице. Асман је указао на садржај културног памћења поставивши кључно питање: „Шта не смемо да заборавимо?“¹

Књижевност је примјер памћења једне културе, јер она у континуитету чува културне обрасце, и преноси оне садржаје који утемељују једну заједницу, односно један народ.

Књижевност има веома важну улогу у обликовању свијести о прошлости и памћењу, будући да је књижевност неодвојива од културе и начина живљења, мишљења једног народа, његових духовних стремљења, карактера духовног и националног бића, стално одговара на питања ко смо ми и куда тежимо. Српска књижевност у континуитету од десет вијекова веже стубове српске културе, свједочи о „забораву Љубави“ као првом и посљедњем услову српског културног, духовног и националног опстанка.

Шта је изворни садржај српске културе, односно докле сеже њено памћење?

То нас враћа у епоху усменог стваралаштва и на почетке писмености (прва написана дјела и преписе), када је важио закон чувања и преношења смисла „с кољена на кољено“ или „предања смисла“² по Асману, чиме је он објаснио појам културног памћења.

2.

Са становишта по коме је основа српског културног обрасца Светосавље и Косовски завјет, како је то сагледао Милан Радуловић³, а светосавска философија живота насмисленија српска философија живота (према Јустину Поповићу)⁴, сматрамо да српска култура у постмодерној цивилизацији има изазов да се суочи са проблематичном постхришћанском савременошћу.

Истовремено, то нам казује да се светосавска култура суочава са изазовом истинског свједочења.

Српска култура као православна хришћанска култура, светосавска, истовремено и светониколајевска, има утемљен образац за сагледавање прошлости, као и проходан пут у вјечност.

¹ Јан Асман, *Култура памћења*, Просвета, Београд, 2011, стр. 28.

² *Исто*, стр. 17.

³ Видјети: Милан Радуловић, *Српски културни образац и српска књижевност*, Православни богословски факултет Светог Василија Острошког – Институт за књижевност и уметност, Фоча – Београд, 2015.

⁴ Видјети: Јустин Поповић, *Светосавље као философија живота*, Хришћанска мисао, Београд, 2016.

Култура памћења предака само је продужена идеја о вјечности и Царству Небеском. Атанасије Јевтић говори да „ми људи често нисмо ни свесни колико је велика ствар памћење, и наше, а поготову Божије“, памћење у Христу које и јесте наша вјечност, „вечно памјатствовање и незаборав Љубави.“⁵

Постоји ли смисленији образац чувања успомене на претке, од обрасца љубави? Међутим, поставља се питање да ли је тај Христов образац у српској култури дјелатан и на почетку 21. вијека?

3.

На самом почетку оригиналног књижевног стварања код Срба, у *Житију Светог Саве* Теодосије наглашава да је његов рад само један облик послушања и повиновања „заповести отачаској“ како би се сачувао Савин лик и дјело, кога тада назива првим архиепископом и учитељем српским. То нам говори да је још у 13. вијеку било распрострањено мишљење да је Свети Сава посебна личност у српској просвјети и култури, кога ваља слиједити.⁶

На другом мјесту Теодосије објашњава Савин неодлазак у пустиножителство Божијим промислом за Србе, „да се светлост зашавши у гору не покрије као под мерицом, и да се многи, просвећени после њега, не лише светлости спасења“.⁷

Наводећи Савине ријечи када од цара Алексија Трећег Анђела моли да им подари опустјели манастир Хиландар, Теодосије не пропушта да наведе како ће се манастир „нашим предањем“ назвати.⁸

И на другом мјесту говори се о завјештању Хиландара српскоме народу: „да се српски манастир зове, да би они од вас који љубе Бога и од светског живота беже пристаниште спасења после вас налазили и због многих који ће се спасавати примићете од Бога веће почести“.⁹

Свети Сава је умио да сагледа цјелину људског живота и постојања од рођења до смрти, са којом се сусреће најузвишенијим обликом благодарења „Слава Богу за све“.

У житијима светих описан је реалан живот. Тако ни Светосавље није идеја без ослоња и утемељења, оно је испробано и посвједочено животом и као такво предато покољењима. Српска култура и књижевност у Светосављу и Косовском завјету имају образац који је дјелатан у свим временима и културама, који може појмити и обухватити живот у његовој пуноћи од рођења до смрти, својим духом вјечности и непролазности, и идентитетом „по образу Божијем“ (1. Мојс, 1, 27).

⁵ Атанасије Јевтић, *Од Косова до Јадовна*, путни записи, Београд, 1984, стр. 41.

⁶ Теодосије, *Житије Светог Саве*, превео Лазар Мирковић, СКЗ, Београд 1984, 4.

⁷ *Исто*, стр. 25.

⁸ *Исто*, стр. 47.

⁹ *Исто*, стр. 49.

Такав српски идентитет, „по образу Божијем“ предвиђа и Свети краљ Стефан Дечански у *Дечанској хрисовуљи* из 1330. године, у позиву да се поштује краљево даровање и клетви за оне који не би поштовали одредбе *Хрисовуље*:

„Дакле, богољубива чеда, да ово чувши схватимо милосрђе Божје према нама. Потрудите се не само да се не разори или не одузме што од мога прилога и дара овоме храму, него штавише да надопуните оно што недостаје, јер сви који живимо на земљи, када помремо, гробу ћемо предати своја тела. Кога Бог изабере да краљује после мене у богодарованој нашој отаџбини, њему налажем сваку помоћ и освету. Ако се ко дрзне да разори нешто од онога што је записано у овој хрисовуљи, од онога што је у дому или од спољашњега, такав да буде проклет и засужњен у овом веку и у будућем од Господа Бога сведржитеља и од пречисте његове матере и од свих светих који су од памтивека били угодни Богу, нека буде придружен Јуди издајнику и Каину братоубици и да се на њега не смиљује Господ, као ни на Содом и Гомор и да на суду буде заједно с онима који су се одрекли славе Божје и који су рекли: ‘Узми га, узми, распни, крв његова на нас и на чеда наша’. И од богодароване нам круне нека буде проклет и засужњен, Амин!“¹⁰

Само на таквој духовној подлози, и на светосавским темељима могао је и Лазар остварити свој лични сусрет и причасно заједничарење са Богом – Косовски завјет.

4.

Срби имају хиљадугодишње осјећање народне заједнице – српски завјет, Косовски завјет, завјетну отаџбину.

За Жарка Видовића „Завет као лична заједница са Богом јесте духовно начело историје света“ који се „склапа као савез Бога и човека, и остварује као присна сарадња Бога и човека у историји“.¹¹ Видовић објашњава и посебност српског Завјета – „у средишту Косовског, Србског Завета стоји не Косовски бој као пука битка, већ самодрешка Тајна Вечера, Евхаристија: Царство Божије као дар Божији Србима и србско благодарење на тај Дар – србска одлука за Царство Божије“.¹²

То су разумјели и сви српски светитељи, духовници, као и многи пјесници и умјетници.

Појам завјетне отаџбине слично је разумио и Владимир Велмар-Јанковић, указавши на то да „ми за време Турака нисмо имали државу, али смо има-

¹⁰ Павле Ивић, Милица Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Институт за лингвистику, Нови Сад, 1976, стр. 309.

¹¹ Жарко Видовић, *Суочење Православља са Европом*, Светигора, Цетиње, 1997, стр. 11.

¹² Исто.

ли своју припадност хришћанству, светосављу и Српству, имали дакле своју припадност отаџбини. Постоји једна сваковремена српска отаџбина коју нам не може нико одузети сем нас самих. Она може да умре само у нашим душама као што може да живи само у њима. [...] Ње нема онда кад зло наше изнутра закрчи све путеве толико да престане осећање дужности свих према свима из наше заједнице. [...] Сваковремена отаџбина, то је место састајања на коме можемо да се нађемо у најсветлијим и најтежим тренуцима заједнице, ако смо само у себи сачували довољно достојанства човечијег, ако смо однеговали довољно заједничког осећања части из прошлости и ако смо се оспособили за заједничку верност према мртвима.“¹³

Милош Црњански је 1935. године у тексту *Спаљивање моштију Светог Саве* написао:

„Да је Српство, и кад није имало своју државу, и кад му се под Турцима рушила и црква, ипак сачувало, духовно, све атрибуте једне нације, то је једна од најдубљих и најзначајнијих у нашој прошлости појава. Сличних нема.“¹⁴ Мисли о српском националном духу, српском становишту и Светосављу које је Црњански изнио у својим *Идејама* 1934–1935. године, али и у тексту о Светом Сави, у коме пише да ће „Савина легенда и Савино дело“ остати „највеличанственије и најузвишеније што нам се рађало, кроз таму векова, на горком тлу Балкана, да нас својим зрацима из прошлости увек обасјава“¹⁵ указују на јасну представу о себи, и сопственом духовном и националном утемељењу у Светосављу.

Милутин Деврња, из перспективе освијештеног српског теолога и књижевног мислиоца у годинама након Другог свјетског рата са искуством изгнанника пише о нападима на Светосавље уочи Другог свјетског рата, када је С. М. Штедимлија у „Новој Европи“ писао о Савином одласку на Свету Гору као путу за остварење политичких циљева преко Цркве, када је ту тезу бранио мишљењем како би се Сава, да је истински био окренут духовности, определио за римокатолицизам, пошто је спиритуалнији, док је својим одласком на Атос показао одређење за политичку моћ. Тако изриче суд да је „Светитељство Савино илузорно, а црквеност умишљена“.¹⁶

Тај исти С. М. Штедимлија постаје сарадник Павелићевог режима, и подржава комунистичку пропаганду која ће управо Милошу Црњанском, дописати одредницу „фашиста“, због његових националних идеја које је писао

¹³ Владимир Велмар Јанковић, „Сваковремена отаџбина“, у: *Огледи о књижевности и националном духу*, Задужбина Светог манастира Хиландара, Београд, 2006, стр. 240–241.

¹⁴ Милош Црњански, *Свети Сава*, приредио Мило Ломпар, Октоих–Штампар Макарије, Подгорица–Београд, 2008, стр. 146.

¹⁵ *Исто*, стр. 134.

¹⁶ Милутин Деврња, *Сава М. Штедимлија о Светом Сави*, у: *Земља преварена – огледи о књижевности и култури*, Задужбина Светог манастира Хиландара, Београд, 2007, стр. 18–19.

прије рата, залажући се за једно ненасилно српско становиште у српској култури¹⁷. Штедимлија је отворено подржао и рушење Његошеве капеле.¹⁸

Други напад на Православље Деврња је уочио код Милана Ђурчина, уредника *Нове Европе*, који је напао Владiku Николаја и Цркву након што није одобрила конкордат државе са Ватиканом. Ђурчин се тада препознао у улици чувара „хиљадугодишње културе“ Хрвата, да би Деврња иза тог става „похрваћеног Србина“ потом закључио да је потурице „народ више презирао од Турака“.¹⁹

Напади на Светосавље указују на то да су многи српски непријатељи разумјели да Срби кроз вијекове имају своје утемељење у Светосављу, будући да су на њему стубови културе, просвјете и народног васпитања.

5.

Свако поређење и прилагођавање Светосавља другим обрасцима, који проиходе из духа времена, уједно значе и губитак способности српске културе да мијења и преображава српску народну душу.

Свједочење је у суштини облик мисије, а одатле српска култура као хришћанска и светосавска култура из свог осмовијековног искуства предања мора да препозна све опасности које јој пријете, сваку споља диктирану „промјену свијести код Срба“, као што упозорава Мило Ломпар, који је сковао лозинку за повратак српском становишту, а која гласи: „Врати се себи док још имаш коме“²⁰

Постмодерно доба је с једне стране доба искушења за светосавску културу, будући да су многе друге културе своја стремљења усмјериле према српском духовном, културном, језичком, географском простору. Те идеје су нарочито на снази од средине 19. вијека па до данас.

Упоредо с туђим интересима слаби утицај светосавског духа, а то долази због осјећања страха од других, и, како истиче Ломпар, *поунутрашњивањем српске кривице*, нарочито од времена „титоистичке Југославије“. А то уједно значи и удаљавање од сржи Светосавља, и светосавског Богочовјечанског устројства живота. Такво неимање воље да се свједочи по сваку цијену, да се трпи и истрајава, одраз је стања духа овога времена, а по ријечима Ломпара пројава „духа самопорицања“.²¹

Само дух вјечности има силу да преображава.

Свједочење као метод културе, односно културне мисије произлази из онога што смо као народ искусили и доживјели, као и властитим трпљењем

¹⁷ Милош Црњански, *О национализму и српском становишту*, приредио Бошко Обрадовић, *Catena mundi*, Београд, 2014.

¹⁸ Мило Ломпар, *Дух самопорицања*, *Catena mundi*, Београд, 2014, стр. 530.

¹⁹ Милутин Деврња, „‘Нова Европа’ пише...“, у: *Земља преварена – огледи о књижевности и култури*, нав. дјело, стр. 118–119.

²⁰ Мило Ломпар, *Дух самопорицања*, нав. дјело, стр. 61.

²¹ *Исто*, стр. 28–30.

преживјели и осмислили (са Светим Савом и Царем Лазаром, и свим светим српским мученицима од Косова до Јадовна). Они су наша „свјетлост свијету“ (Мт. 5, 16, 19). Свети српски мученици Косовски, Јадовински, Јасеновачки представљају живе свједоке мартирства. То је живо свједочење вјере, које је дјелатније од сваке философије или науке.

Свети Сава, Свети Симеон, Стефан Дечански, Цар Лазар и сви свети српски мученици одабрали су пут служења и заједничарења са Христом, а одатле исходи да је свједочење истински метод културне мисије Светосавља као и српске културе у цјелини. Ако прихватимо Светосавље као изворни српски културни образац, српска култура памћења је култура свједочења „незаборава љубави“ према Христу, Богу и ближњима.

6.

У савременој српској књижевности постоје подстицаји да се испита духовно стање српске културе, као и покушаји да се дијагностикује његова оболелост, али и тенденције да се хришћанском жртвеном љубављу то стање поправи.

У савременој српској поезији (Драгана Колунџије, Даре Секулић, Даринке Јеврић, Рајка Петрова Нога, Матије Бећковића и других који свједоче о страдању и патњи у Првом и Другом свјетском рату, геноциду и затирању сјећања, погрому на Косову и Метохији и другим болним темама) постоје судови, али они се ипак не изричу на коначну осуду, већ на спасење српског духовног и националног бића.

Српска књижевност која извире на Светосављу има моћ да разобличава зло, јер се њоме проноси благодатни дар расуђивања (Ап. Павле, Јевр. 5, 15). Такво расуђивање је неопходно у овом вијеку, будући да истинског свједочења нема без супротстављања „духу самопорицања“.

Међутим, удаљавање од хришћанских вриједности живота уопште, хришћанског погледа на свијет, и богочовјечанског смисла живота, који извиру на Светим тајнама и Светим врлинама (о чему у континуитету свједочи српска књижевност од Житија Светог краља Јована Владимира, па све до 18. вијека), доводи до постепеног осјећања духовне празнине, односно, духовно-историјске кризе човјечанства.

Данашња постмодерна култура помјера традиционалне културе на маргину. У српској књижевној мисли о Светосављу се неријетко размишља са неког узвишеног становишта, с циљем да се Светосавље и Православље одвоји од српске културе, како би се у коначници умањио значај Светосавског духа на цјелокупан духовни и културни живот Срба кроз вијекове. Како каже Александар Шмеман, дошло је до насилног одвајања Православља од културе, тј. од читавог склопа националног и друштвеног живота, у којој је у коначници Православље приморано да се суочава са Западом.²²

²² Александар Шмеман, „Суштинско питање“, у: *Православље на Западу*, Светигора, Цетиње, 1997, стр. 6.

Закључак – шта значи живјети хришћански у постхришћанској цивилизацији?

Дух постхришћанске епохе и Запада на размеђу 20. и 21. вијека у многоме одређује зло које производи лажне стварности. У српској књижевности на то је прије два вијека упозорио Његош (у *Лажном цару Шћепану Малом*). Он је прије многих успио да књижевним дјелом покаже шта значи „вјежбати чула дугим подвигом за разликовање добра од зла“ (као што пише Ап. Павле у *Посланици Јеврејима*, 5, 15) и својим узвишеним умом и чулима одупро се злим разорним силама. Проблем српске културе данас је што не разумије Његоша, односно, што нема довољно добро изоштрена духовна осјетила да пође за Истином.

Српска култура по Божијем допуштењу суочава се са разорним силама које дјелују изнутра и урушавају темеље, „краду памћење“, „скраћују прошлост“ и „отимају векове“, како опомиње Бећковић у свом пјесничком молитвословљу за Косово. Светосавски образац као хришћански православни образац мора да из своје пуноће, светости и христоликости пружи стваралачки одговор на изазов данашње епохе, као и сваке епохе и сваке „савремености“, да, као што каже Шмеман, својим духом вјечности преиспита сваку савременост.²³

Светосавска култура је Богочовјечанска, како је наглашавао и свједочио Јустин Поповић, па одатле потиче и њена моћ да дјелује у времену и у вјечности.

У времену када је све предмет куповине, од идентитета до памћења и душе, па и прошлости и будућности, када је свијетом завладала глад за посједовањем, за српску културу предстоји „невидљива борба“ и враћање светосавским читанкама. Књижевност данас констатује пад животне енергије, ропство и потчињеност духа материји, лишеност сваке слободе. Међутим, упоредо се пројављује и искра која „извија“ у небеса, проносећи глас истине и правде. Никада није све изгубљено. Вапај за утјехом и смислом, љубављу Бога и ближњег константа је сваког времена. У постмодерној цивилизацији више него икада то је подвиг, као што за српску културу подвиг представља свједочење о светосавском идентитету српске културе.

²³ Исто, стр. 91.